

HUGO VICTOR LEGÚJABB MUNKÁJA.¹⁾

„A kitünő költő, ki lantjával mindig a koreszmények nyomában jár, s kinek az egykoru történelem viharos hulláma, hitvány kagylók s kúszált gyalom mellett mindig hány fel igaz gyöngyöket is“ — így ír Hugo Victorról, legújabb kötete alkalmából egy jeles német bírálója.²⁾ Valóban, a „hitvány kagylók és kúszált gyalom“ mellett az „igaz gyöngyök“ Hugo Victor egyetlen előbbi művében sem tűntek fel oly kirívólag, mint a *Rettenetes évben*. A költő, kiről legőszintébb bámulója s leghőbb kedvelője sem fogja tagadni, hogy gyakran téved túlságokba, sőt keresi a túlzást, gyönyörködik a szertelenben s a bizarosságot annyira hajtja, hogy az izléstelenről, néha a határozottan rúttól sem idegenkedik; Hugo Victor, ki költészete ifjúságában s virágkorában is a hajhászott, bár tagadhatlanul meglepő ellentétekben szerette keresni a hatást s azt többnyire meg is találta, ki színeit sokszor éppen a rémletes setétség által tette ragyogókká s nem egyszer feketével festett a feketére s szerette, ha a hóhér vörös palástján még vörösebbnek tüntethette föl a ráfecsesent vér foltját: a nagy képek, erős színek és kiváló ellentétek költője, öreg korára annyira megszokta e modort, mely már-már a túlzás túlsága vala, hogy attól csak akkor bir szabadulni, ha a szív ihlete lepi meg néha s

¹⁾ L'année terrible. (A rettenetes év.) Par Victor Hugo. Quatrième édition. Paris. Michel Lévy frères. 1872.

²⁾ Gottschall Rudolf, „Die französische Presse, und Deutschland: IV. Nach dem Kriege; die Dichter“ — az Unsere Zeit 1872. júl. 1. füzetében.

képzelődése fölött az érzést engedi uralkodni. A *Nyomorultakban* láttuk első nyomait e betegségnek; a *Tenger munkásai* az erőlködés aggasztó jeleivel nyilván hanyatlásra mutatnak; a *Berkek és utcák dalai* váratlanul visszatérést jeleztek a jobb módor felé, de a régi erő hijjával úgy hogy szinte hajlandók voltunk az erőteljes költészetet, túlságaival s rémségeivel együtt is, visszaóhajtani. A *Nevető ember* rémségében és túlzásban (ámbar itt-ott valódi erőben is) túltett valamennyi megelőzőjén. S a *Rettenetes évről* ki kell mondanunk: hogy ama rémséget hajhászó s túlzásokban gyönyörködő beteges és izléstelen modorosságban túltesz még a *Nevető emberen* is.

„Hugo Victor költői stylje“ mondja ugyancsak Gottschall idézett cikkében, „a cyclop-falakra emlékeztet, melyekben faragatlan sziklatömegek voltak egymásra tornyosítva. Ilyenek az ő gondolatai s képei. Szereti az imponanst, de az többnyire groteszkké válik nála. Daczára e modornak, daczára a nagyszerű és méltóságos megkövült taglejtéseinek, melyek újabb munkáiban oly szembeötlők, a költő eredeti lángésze ezekben sem tagadja meg magát; s csak azok, kik a kicsinyes genrefestés bámulatába vannak elmerülve s minden érzéköket elvesztették a költészetben a fenséges, a pindári és aeschylusi szárnyalás iránt, nem fogják feltalálni e művekben is a lángész oroszláncörmeit vagy a groteszk fölötti kacajjal igyekeznek eltakarni a nagy iránti érzéketlenségeköt.“

Ellenségről, kinek hazája s nemzeti érzelmei ellen van intézve a *Rettenetes év* majd minden sora, s a lapjain villámként cikázó lángostor egész fonadéka, elég méltányos nyilatkozat. S igazán, ennél több elismeréssel, mi, Hugo Victor költészetének őszinte s meleg barátjai sem nyilatkozhatunk a *Rettenetes évről*. Nem mintha gyönyörű lapokat is nem talál-nánk benne (s reá is fogunk azokra mutatni), nem mintha kényesek vagy épen finnyások lennénk az igazi erőnek még durvább nyilatkozatai iránt is, a minőknek Shakspeare rég jogosultságot szerzett a modern (keresztyén) költészetben is, s a milyeket az *Őszi lombok*, *Alkony-dalok*, *Sugarak és árnyak* s kiváltképen a *Századok legendája* költőjétől is megszoktunk. Nem. Hanem az egész könyven azt a szint látjuk előmleni, azt a hangulatot uralkodni, mely nem a valódi költészet színe, hangja.

A hazafi keservét, kinek szülőföldét hódítók sergei tapossák, gyűlöletét, halálos bosszuját e hódítók ellen, elszörnyedését embertelenségeiken, átkozódását egy rettenetes háboru iszonyaira s annak szerzői fejére: mind ezt ki ne értené, ki ne méltányolná? Megengedjük, hogy a *Rettenetes év* egy hazafias pamphlet s mint ilyen hatalmas terméke egy vérrel, lánggal, méreggel és gyűlölettel telt agynak; de költészet-e ez? S a költőnek, ha egy vastag kötettel lép a világ elébe s a mit egy hosszú és rettenetes év alatt, képzelt, érzett, gondolt, kiröpi: szabad-e megelégednie, hogy egyrészben a nemzeti gyűlöletnek, más részben épen a párt-szenvedélynek legvadabb hangjait harsogtassa?

Mert, s ezt mindjárt eleve meg kell jegyeznünk, a rettenetes év (az igazi év úgy, mint a róla szóló könyv) két élesen elvált korszakra oszlik. Az első: az egyetértő nemzet harcza az idegen hódító ellen; a második a ketté szakadt nemzet harcza, melylyel saját beleiben dúl. A költő az első részben a hazafi nemes alakjában tűnik fel; s e szerep még túlzásait is (s ilyeneknek épen nincs hijjával) kimenti vagy legalább megbocsáthatókká teszi; a második részben határozottan a commune pártjára áll, vak a borzalmak iránt, melyeket az elkövet, hogy annál élesebben lássa a mit ellene követ el a másik fél, mentséget talál bűneiknek s azok felelőségét is emezekre igyekszik hárítani. A költő elfogultságának itt már hiába keresnénk mentséget a hazafi fájdalomában s a könyvet, e rész tagadhatlan szépségei daczára is, méltatlankodással vagyunk kénytelenek letenni kezünkől. Mert látni, hogy egy hazafi költő, ki elkeseredett dühe összes tájtékát, melyet előbb a közös ellenségre öntött vala ki, egyszerre saját hazafiai ellen fordítja s még mérgesebbé teszi mint előbb volt, nem szomorító látomány-e? S mit mondjunk, mikor a költő, ki aesthetikai tévedései mentségét hazafi voltában találta imént, most épen ez eddig legerősebb oldaláról engedi magát megtámadtatni?

Ítéletünk aligha igazságtalan, legalább nem nemzeti elfogultságból az, mikor egy higgadt s a költő iránt valódi rokonszenvvel viseltető francia bírálója ¹⁾ is hasonló ítéletet mond reá. Neki, mint francziának, természetesen, az tetszik a gyűj-

¹⁾ Etienne Lajos, a *Revue des deux mondes* 1872. július 15-diki füzetében.

teményben leginkább, a mi hazafias és francia van benne, főleg, ugymond, az első részben. Nekünk, az idegennek, ismét természetesen, az aesthetikai szempont a fő, s mi azt a néhány lapot, hol a hazafiság és politika csak távoli háttér s legfőlebb alapszín és az emberi érzelmek állanak előtérben, nem adnók a könyv összes többi részéért. De szívesen aláírjuk azért a francia bíráló nézetét, a maga szempontjából. „Senki, ugymond, oly erélyes igazsággal nem fejezte ki azt az aggályt, mely mindnyájunkat megkapott, bármily nézetűek voltunk is különben, a borzasztó szerencsétlenség, Franciaország hadseregének hajótörése hírére. Emlékezzünk vissza Páris tompa nyögésére, mikor egy este meghallotta, hogy minden katonánk, minden fegyverünk, sebtében összeszedett összes haderőnk egy óriási hálóban fogatott meg, egy mélységbe esett.“ Igaz, a nemzet nyögése, Páris és Franciaország fájdalma és haragja, rettenetes erélylyel van kifejezve Hugo könyvének azon fejezeteiben (az egész mű tizenkét hónapra van osztva s minden hónap néhány önálló költeményt tartalmaz), melyek a első szerencsétlenségeket és Sedant követik. De a mit a francia bíráló (s kétségkívül a legtöbb francia olvasó is) észre sem látszik venni, e részekben is több túlsága nyilatkozik a hazafiságnak, mint a mennyit szabad volna hogy egy költő megengedjen magának. Im itt van, ez idő-szakból a legszebb darabok egyike, a rajongó hazaszeretetet igazi magas szárnyalásával, s végén valóban megragadó hevével, de a francia elbizakodottságnak s a különben méltó fájdalom igaztalanságának egyes bántó vonásaival is.

Franciaországhoz.

Nincs senki pártodon. Mindenki egyetért.
 Gladstone hálát szavaz kegyetlenségökért
 Hóhéraidnak; Grant leköp; Bancroft pedig
 Megrúg; s valamennyi, nyugattól keletig,
 Katona, pap, bíró, népszónok, egyaránt
 Ujjong mind. S annyi közt nem akad *egy* barát,
 Ki csorgó véredet ne nézné hidegen,
 S nyelvét ne öltené rád, kinkereszteden.
 E nemzeteknek, ah, mit vétettél te? — Sőt
 Mikor sirtak: karod nekik segélyre jött.

Így szóltál: „Béke s üdv! Reménység! Bátorság!
 Légy nagy: Amerika! Szabad: Görögország!
 Itália nagy volt: legyen az újonat,
 Én akarom!“ S adál egyiknek aranyat,
 A másnak véredet; fényt valamennyinek!
 Az emberek jogát te szoktad védni meg,
 Nagylelkűségbe' kit senki sem ért utól.
 S mint jól tartott barom a tele válutól:
 Ugy mentek tőled el az emberek haza,
 Jótékony néne te, mindenki vigasza.
 Ki hordád terhöket, ki küzdéd jogukat!
 Ah! a hálátlanság mi kis lelket mutat.
 Most nem ismernek rád; a sok hitvány, gonosz,
 Rád hűjogot, mikor nagyságod roskadoz,
 S kaczagja kínodat, a mint irtóztatón,
 Mezítlen, véresen, vergődöl a bitón.
 Szánalmuk annyi: hogy sajnálják azt, a ki
 Pirulva kénytelen anyjának vallani!
 Nem tudsz meghalni; csak ez a mi fáj nekik.
 Májad' a keselyű már rágja; te pedig
 Az éj sötétiben lehajtod homlokod',
 Mely most oly halavány mint egykor ragyogott.
 A téged kifosztó királyok zsákmányán
 Tapsol Európa. — S én csak azt kívánnám:
 Ne lennék francia, hadd mondhassam nyiltan:
 „Oh Franciaország, Téged, kínaidban,
 Vértanúságodban, sasoktól emésztve,
 Csak téged' szeretlek, hazám csak te léssz, Te!“

Még kirivóbban fog feltűnni az ellentét, ha egymás mellé
 állítjuk azt a két költeményt, melyek egyikében a porosz, má-
 sikában a francia elesettek által benne költött érzelmeket írja
 le. Mert bármily természetes is magában hogy saját s az ellen-
 ség elesettjeit egészen ellenkező szemmel nézze az ember, de
 attól a költőtől, ki általában és minden háboru ellen, elvből s
 eszményi magaslatról szokott mennydörögni, még is kelle-
 metlenül érint a gúny, melylyel a Szajrán úszó porosz hul-
 lákra tekint, ellentétben a rajongó hévvel, melylyel a francia
 elesettek fölött, a borzalom színeiből az imádás érzelmét rakja
 össze. Im a két költemény:

Porosz hullákat látva úszni a Szajná.

Ide jövétek hát s most lefeküdtetek.
 Itt ringat, csokdos és kényeztet bennetek'
 Lágy puha vánkosán a puha s mély folyam.
 Testetöken egy szál átázott ruha van.
 Ti vagytok, csakugyan, északnak fiai.
 Behúnyt szemmel mi jó ily lágyan ringani . .
 Így szóltatok: „Jerünk, vár ránk e kőleány,
 Babylon, a világ csókjával ajakán,
 Ránk vár; mosolyban és dalban dús ajkival
 Gyönyörrel halmoz el. Oh szászok, diadal!
 Oh németek, jerünk, pillantsunk dél felé!
 Kéjelni jertek, ez örömlány ölen,
 Ki az idegenért kendőzi im magát . . .
 Ölelő karja vár!“

— S a Szajna ágyat ad!

Halottaink.

A téren fekszenek, magokban, éktelen.
 Undok tócsába fut a vérök össze lenn.
 Vad vijjogó sasok szaggatják hasokat.
 Testök a sík mezőn szétszórva, ott rohad;
 Megzúzva, éktelen, formátlan, fekete,
 Mint a kit villám ért s korommá égete.
 Koponyájuk siket kőnek voln' nézhető;
 A hó rájuk tapad mint fehér szemfedő.
 De mintha csont kezök, kínos görcsökbe' még,
 Kardot szorítna s úgy kergetné ellenét.
 Szavok nincsen. Szemök egy pillantást se vet.
 És mozdulatlan és bőszt álmaik felett
 Éj éj után megy át. Testökön sűrűbb
 Mint a szeges járdán kinzottakén — a seb.
 Nyüzsgő alattok a sok féreg és bogár;
 Félig a földbe is vannak süppedve már,
 Mint vízbe a hajó, mikor merülni kezd . . .
 Fehérlő csontjaik, miket por s árny fedez,

Hasonlók azokhoz, miket Ezékiel
 Szólita hajdan; a golyók törésivel,
 Kardvágás- és dsidaszurással mind tele.
 Köztük sivitva jár észak fagyos szele.
 Mezitlen fekszenek az ősz esős egén

Hazámért holtak, oh, mint irigyellek én!

Elhiszszük, hogy ezekre s a hasonló darabokra nézve a francia olvasóval egészen egy értelemre nem juthatunk. Mi a hazafi mellett nélkülözzük a szerető szívű embert és az elfogulatlan költőt. De nézzük csak mit mond a könyv második részére, a commune harcainak korszakára, a francia bíráló is.

„Victor Hugo, — ugymond Etienne ur —, elhitette-e magával, hogy egyensúlyt képes tartani Páris és Versailles közt a küzdelem alatt, s az igazság és a könyörület közt a győzelem után. Bölcsék és szentek szóltak, tekintélylyel s méltósággal, polgárháboruk közepette, de azért soha sem ingerelték a törvényes hatalmat a lázadók ellen; azok a bölcsék és szentek nem álltak egyik pártra se. Flavián meglágyította Theodosius császár haragját Antiochia ellen, de nem egyenlő hangból beszélt a császárral és a lázadókkal. Az egyes polgár, saját veszélyére, az ellenvélemények közé vetheti magát. Teheti-e azt a költő? Hugo V. két ellentétes szerepet zavart össze. Ez a mi a könyv második felét nem csak a közönség rokonszenvétől, hanem az első rész nagy jellemétől is megfosztja. Nem a haza hangja többé a mi szól; az szomorult hangon szólana; tisztelte volna tisztviselőit s azokat, a kik az ő nevében cselekesznek.

„Azt teszi-e ez, hogy az egész második részt el kell vetnünk? Nem; csakhogy itt a jót és igazat, az igaztalannak és szenvedélyesnek kantárja szorítja. A szép nem választható el az igaztól, nem szabad attól egészen feloldania magát s az emberiség szerencsétlensége, hogy az eszme elfajulhat és alá sülyedhet, a nélkül, hogy eredeti fényét egészen elvesztené. Ilyenkor a művész eredeti tehetsége emlékeiből megtarthat sokat; de nem tartja meg az igazságot s elfogulatlanságot, mert ezek nem változtathatnak pártállást. Az igaz és való egy pontra törekszik a széppel; ott a magasban találkoznak az örökérvényű eszmék, ott van a tiszta és valódi dicsőség. Ha a művész

elhagyja ez útát, múlhatlanúl lesikamlík s alászáll. A meredekre jutott, mely a mélységbe hajlik.“

Magunk mind ezt nem tudtuk volna ily szépen és jól kifejezni, pedig elevenen éreztük Hugo Victor könyvének olvasásakor. *A ceux, qu'on foule aux pieds* (Azokhoz, a kiket lábbal tapodnak) és *Les fusillés* (A főbelövettek) című darabok az igazságtól eltévedt elfogultság netovábbját mutatják. A commune hősei az ő szemeiben mind nagyok, az eszme és elv vértanúi, kik elszántan, némán mennek a halálba s nagyszerű jellemöket az ártatlan áldozat-halál még magasztosabbá teszi. Kétség kívül szívszaggató meggondolni, hogy májusban, mikor az ég kék, a nap verőfénye édes s mindenfelé életet lehellő, annyi embernek kell meghalnia. Mikor a természet gazdag emlői dúzzadozva kínálják az életet, mikor az embernek oly kevés kell hogy élhessen, boldog legyen, mikor a gyermeknek játszani, a fiatal leánynak rózsákat szaggatni s az öregnek a verőfényen melegedve a tavasz fris fuvalmaiból új életerőt kellene szivnia, borzasztó, hogy annyi gyermek, fiatal lány s öreg ember öldököltessék le. S a mi több: önként mennek a halálra és sajnálkozás nélkül hagyják itt az élet örömeit, a hazáért, mely őket siratja. Ez egykedvű, félelem és bűnbánat nélküli áldozatok képe (mert Hugo V. elfelejti megmondani, hogy gyújtogatók és vandal rombolók voltak, hogy vérbe és petroleumba vannak mártva!) „e gyászos halálra-készség“ nincs szépség sem nagyság nélkül. Csak egy hiányzik belőle: az igazság.

Hogy a költő kegyelmet kér a legyőzetteknek: rendén van. De ne állítsa őket dicsfénybe s nagyoknak, szenteknek és ártatlanoknak festvén, ne bántalmazza az elkeseredett győztest, kitől kegyelmet akar kérni számukra. Még a mikor botoróságukat s vadságukat elismeri is, azt kérdi, ki a hibás? s arra a következtetésre jó, hogy nem ők. Ez igaz lehet, végelemzésben. Az akasztófára való zsivány sem hibás, ha mindent számba veszünk: apjától örökölt rossz hajlamait, elhanyagolt neveltetését, a rossz társaságokat, melyekbe ifjonta került, a csábító alkalmat és kényszerítő szükségét. Istené az ítélet. De a társadalom e magaslatra soha sem emelkedhetik s a költő, ha végletekig igazságos (azaz kegyelmes) tud lenni a gonosztevőkhöz, ne legyen egészen igazságtalan a társadalom és az erkölcsi világrend iránt sem. Különben e darab, melyről szólunk (*A qui la faute?*) egyike a legszebbeknek a könyv második

részében s ismertetésünk végével olvasóink elébe fogjuk azt adni. Most egy észrevételt akarunk még csatolni hozzá, mely általában Hugo Victor költészetére s előttünk fekvő kötetére is vonatkozik.

Az említett darab egyike azon igen is számosaknak, melyekben a költő a concret tényeket vagy viszonyokat csak alkalmúl veszi bölcselmi eszméi és elméletei kifejtésére. Ha Hugo Victor képzelődésének túlságai s szörny-képletei iránt lehet kifogás, annál jogosabban lehet azt bölcselmi speculatiói ellen támasztani. Ő ugyyszólván képzeletével gondolkodik s ezért elmélkedéseiben a következetesség és a folytonosság a legkevesebb. Logikája nem a közönséges embereké; s következtetéseire kevés azt mondani, hogy merészek. Eszmevilága egy egészen idegen világ, melynek egyes alkotó részeire még azt sem mondhatjuk hogy érteni vagy képzelni tudnók. Egy ismertetője,¹⁾ ki úgy látszik nem viseltetik költészetére iránt azzal a rokonszenvvel, melylyel az általunk előbb idézetek s melyet mi is magunkénak vallunk az árnyoldalaiban is oly nagy s lángeszű költő iránt, — gúnyosan írja róla, hogy nyelvének (s az általa alkotott vagy inkább összerakott fogalmaknak) egészen külön szótár kell, s azt a franczia akadémia, egy pár század múlva, kénytelen lesz elkészíteni. „E szótár, úgy mond az ismertető, múlhatlanul szükséges leend az *Année terrible* megértésére. Már most is szükség lenne ily szótárra, ezer meg ezer rejtélyszerű dolog megértésére“ s elősorol egy csomót, melyek valóban különös fogalmat adhatnak a költő észjárása s philosophiai speculatiói felől. Részünkről a kicsinylést, melylyel ez ismertető Hugo újabb költészetéről szól, igazságtalannak tartjuk; de megvalljuk azt is, hogy gyakran szint-oly kevéssé tudjuk élvezni kifacsartságait, mint akárki más. S ez épen úgy a részletekre, mint az összefüggőleg kifejtett elméletekre van mondva. Azt a különös „szótárt“ nem akarjuk ismételni, de az oly darabokra, minő pl. a *La loi de formation du progrès* (A haladás alakulásának (!) törvénye) czimű, egyes eszméinek szépsége mellett is, szent borzalommal tekintünk. Hugo sokszor az isten helyébe, sőt néha az isten felébe is szereti tenni magát. A gondviselés bírálatában, meg

¹⁾ Lásd a Budapesti Közlöny 1872. September 7-iki (204) számában.

kell vallani, ép oly következetlen ő is, mint egyéb közönséges ember fia. Ha jól megy dolgunk (egyeseeknek vagy nemzeteknek) akkor szivesek vagyunk elismerni, hogy a isten jól viselte magát; de a szerencsétlenség, a közcsapás villámos vagy ködös gözköréből más szemmel nézünk az égre. „Az istennel — mondja egyhelytt Etienne — különbözőleg, több vagy kevesebb tisztelettel bánik költőnk a szerint a mint az ő barátjainak vagy ellenségeinek látszik kedvezni, a mint a jobb vagy a szélső baloldal pártját fogja.“ A legutóbb említettten kívül még abban a darabban nyilatkozik legélesebben ez elfogult részrehajló megítélése az „isten magatartásának“ — mely, czim nélkül, e sorral kezdődik:

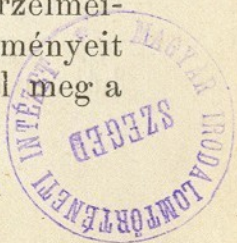
„Terre et cieux! si le mal régnait“
(Ég s föld! ha a gonosz uralkodnék)

s mely az egész kötetnek, az Epilogon kívül, legutolsó darabja. Mi az, a mit a költő itt „gonosz“-nak nevez? A mult, vagyis mind az a mi a költőnek s barátainak nem tetszik. Ha ez a gonosz jutna uralomra, akkor az isten „mennyei gonosztevő“ lenne, kit „a mindenség bitójára“ kellene húzni. „S a mi még jobban elszomorít“ — mondja ismét Etienne — „mint e bolondságok: mint az az örült, kinek rögeszméje, hogy felhág az égbe, egy helyen e sorokat írja az istenről:

„Megyek s meglátom őt, s az égben megragadom,
Mint megfogják a vad farkast a sivatagon;
S nyugodtan, rémesen, szörnyen, bevádlok őt,
Saját törvényszéke — a mennydörgés előtt!“

Nem eszeveszettség ez? Valóban „okosabb volna tagadni az istent, mint így ismerni el lételet. Tanácsoljuk az olvasónak, fordítson át az ily lapokon s a tüzet és lángot szóró *politikus* Hugo Victortól forduljon a *költő* Hugo Victorhoz, a ki tud még igaz, természetes és emberi lenni!“

Csodálatos, de ugy van. E rémletes könyvben vannak lapok, melyek a költő legszebb korára emlékeztetnek s ott is a legfényesebbek közé sorozhatók volnának. A hányszor Hugo Victor elfordul a politika setét s őt csaknem göresös izgatottságba hozó képeitől és saját belvilágába nyúl, hogy érzelmeiből merítsen s akár múltja emlékeit, akár szive reményeit hozza elénk: egyszóval, valahányszor az ember szólal meg a

költőben s a politikus háttérbe szorul, mindannyiszor szép s néha örökbecsű műveket teremt ismét. Az ilyenekben megint egészen föltaláljuk a szerelem és szeretet egykori dalnokát, a családi élet örömeinek szentelt annyi szép dal szerzőjét, az ihlett ecsetű festőt, kinek színeire az emberi élet meleg napja vet bűvös fényt, a hatalmas zeneművészt, ki közvetlen a szívből, vagy a természet nagy összhangjából vegye bár dallamait, oly mélyen tud hatni kedélyünkre, míg egyszersmind képzeletünket is csodás rezgésbe hozza.

Ilyenek a könyv első részének két igaz gyöngye: *A kis Johankához*, a költő légfinom, idegzetes unokájához s ugyanakkor *A beteg gyermekhez az ostrom alatt*. Kivált ez utóbbi oly megható gyöngédségű dal s formája is (eltérőleg a könyv legnagyobb részének pompázó alexandrinjeitől) oly összhangzásban áll a tartalommal, hogy valóban mint egy halk s meleg zene hat lelkünkre és érzékeinkre egyaránt. Ugyan e formában van írva a könyv vége felé egy másik, hasonló szépségű darab, a költő fiának (Károlynak) halálára:

„Oh Charles, je te sens près de moi. Doux martyr!“

Még az előbbieknél is szelidebb s mélyebb szomorúság ömlik el ez ép oly egyszerű, természetes, mint költői darabon.

De talán nincs az egész kötetben egy darab is, mely meghatóbban emlékeztetne a költő fénykorára, mint az *Une bombe aux Feuillantines* (A Feuillantines mellé esett bomba) című. Tudva van, hogy a költő, gyermekkorá egy részét ez apáczazárdában tölté nevelésben, mely a nagy forradalomban ott tartott pártgyűlésekről oly híressé vált, melynek helyiségei s gyönyörű kertje utóbb előkelő családok gyermekeinek nevelő intézetévé vált. Az *Árnyak és sugarak* című gyűjteményében egy 1839-ben írt gyönyörű költeménye van Hugonak (Mi történt a Feuillantines-nál 1811-ben), melyben az árnyas kertet, az intézet udvarát, saját gyermekkorát s imádott anyjának egy látogatását írja le. Tanácsoljuk az olvasónak, vegye elé e régi kötetet s olvassa el belőle az említett darabot, s úgy reá a *Rettenetes év* eme legszebb darabját. Ötvenkét év múlva (mikor t. i. a gyermek Hugo Victor e kertben játszadozott) a béke és áldott ártatlanság e menhelyét a Párist ostromló ellenség egy bombája látogatja meg. Hogy a költő első gondolata egy nagy hangú és harsogó apostrophot intézni az istentelen háboru e pokoli eszközhöz, azt könnyen megbocsátjuk a gyer-

mekkori emlékek erre következő eleven rajzáért. „E költemény“ mondja róla többször idézett bírálatában Etienne, „az Árnyak és Sugarak-belinek igazi testvére, mint egy harmincegy év múlva született kis hűg a rég felnőtt testvérek mellett. A költők nem sejtik: miben áll valódi dicsőségek; vagy nagyon szerények, vagy nem tudják, miben keressék kevélységöket. Mikor Hugo e sorokat írta, ismét költő volt, ez az egész; a jobb részt választotta.“

Valóban, a *Rettenetes év* is, minden hibái mellett ellenmondhatlan bizonyságokat nyújt, hogy Hugo Victor költészetének valódi ere még nem merült ki. Valahányszor megszólal, egyes lapok, minél inkább elütnek a többitől s az egésznek összes színezetétől, annál elevenebben éreztetik ezt velünk. A *Rettenetes év* sokkal jobb volna s az olvasóra sokkal enyhébb benyomást tenne, ha nem akarna az egész gyász időszak minden, még oly költőietlen mozzanatairól is teljes képet adni; ha nem akarna az egész gyász-év minden napjának átok-breviariuma lenni. Költői tárgyait most is költőileg tudja alakítani s tévedéseit nem a tárgyalás, hanem a tárgyválasztás vétkessége okozza. Miért a rettenetes év borzasztó lidércz nyomását nyomról nyomra megörökíteni? miért a szörnylátományok egész sorának, az éjféλι óra minden borzalmainak, a nappali élet jogát biztosítani?

Ismertetésünket egy kis szemelvénynyel zárjuk be a *Rettenetes évből*. Az itt következő darabok közül kettő (A beteg gyermeknek és a Ki a hibás címűek) már más fordításban is megjelentek ¹⁾ ugyan, de részint mert fordításunk előbb készült mint azokat olvastuk, részint mert tán nincs azok által feleslegessé téve, főleg azonban ismertetésünk kiegészítése végett, nem tartottuk szükségesnek mellőzni.

Páris falain, napszálltakor.

Fehér még napnyugat, fekete már kelet.
S mintha kezet látnék mély sírból nyúlni ki,
S állítani ravatalt az esti táj felett,
Míg a halott-ruhát az égre teríti:

¹⁾ Hegedűs Istvántól a Fővárosi Lapok 1870. év 173. és 185. számaiban.

Az éj bezárult, mint egy börtön ajtaja;
 Fák sohaja közé madár-panasz vegyül.
 S a mint fölpillanték: egy véres kard vala
 A napból látható még a hegyek megül.

Ugy képzelém: tán egy isten s egy szörnyeteg,
 Mindkettő óriás, nagy párbajt vívtak ott;
 Bevégződött a harcz, az ég nagy kardja meg
 Vértől csepegvé még — a földre lebukott.

A beteg gyermeknek, az ostrom alatt.

Ha mindig így maradsz, ily halálos halvány
 Fojtó légtől beteg,
 Agg korom gyász-éje téged is árnyalván,
 Ártatlan gyermeket;

Ha látom napjaink' egymásba kulcsolva,
 Ki térden, könyezve
 Kérem: bár a halál hozzám közel volna,
 Tőled pedig messze;

Ha kezed mindig ily átlátszó és gyenge,
 Várva: pelyhes szárnyak
 Nőnek-e válladon — ? bölcsődben remegve —
 Mint egy kis madárnak;

Ha erős gyökeret verved nem sikerül
 E kemény földbe' itt,
 S életünk bús titkán elégületlenül
 Borongnak szemeid;

Ha nem látlak vignak, erősnek egészen,
 S lelked csak mereng, fél,
 És nyitva hagyád az ajtót, menni készen,
 A melyen bejöttél;

Ha nőni, örülni, járni nem szemléllek,
 Ajkad ha csukva van,

S olyan vagy szüntelen, mint egy árva lélek,
Maradni nyugtalan:

Elhiszem, hogy ide, hol pólya s szemfedő
Vászna gyakran *egy szél*,
Jöttél csakhogy elmenj s engem elvezető
Angyalnak küldetével!

A Feuillantines mellé esett bomba.

Mi vagy te? Nyomorúlt! magasból szállsz alá?
Hogyan? Te, ólom, tűz, te, romlás és halál,
Harczok görbe farkú tüzes kigyója te,
Hideg orgyilkosság, a melyet fekete
Éjből a királyok dobznak a népre ki;
Te, bűn, rom, gyász, iszony, isten ítéleti
Te, gyűlölet, bosszú, orvtámadás csele:
A tiszta égen át csapsz-é fejünkre le?
Te égő vas, melynek foga csontig berág
Tűz szirmokkal nyiló halálos ércz-virág,
Nyomorult emberi mennykő, ki által a
Zsarnok félisten, és nagy a haramia,
Királyi bűnöket szolgáló rima: szólj,
Mely csoda által jössz te a felhők alól?
Jogába vágni a villámnak: merted ezt?
Az égből jöni le, ki pokolból eredsz!

Az ember, a kit ép' suoltál egy kicsint,
Mélán járkált s leült egy zugba ide kint,
Szeme az árnyban egy fénylő álmod üzött:
Mint gyermek játszodék itt egykor, fák között!
Merenge; és a múlt lelkébe villanék:
Mikor e helyen a Feuillantines állt még.
Egy paradicsomot tiport el mennyköved
Mily szép volt hajdan itt! minden hogy nevetett!
(Halványuló világ tűn föl az agg szemén.)
Kert zöldellt egykor itt, hol most ez utcza mén.
A kövezet művét a bomba végzi be.
Rég itt a sok veréb fűmagot csipkede,

S hangos zajt csaptak a csicsergő madarak.
 Árny volt; de benne oly csodás napsugarak.
 Mily fák! a lombok közt a lég mi tiszta, jó!
 A gyermek szőke volt; most haja csupa hó.
 Akkor: remény vala; most már csak rém-alak.
 Mily ifjunak látták e vén templom-falak,
 Most oly vén, mint azok, ő is. Itt járdal, ím,
 S mereng a multakon. Ifjonti álmain
 Mi szép volt a világ! Örült viráginak,
 Melyekről azt hívé: örökre nyílanak.
 Fény volt az élet itt; itt járt gyakran vele,
 Tavasszal, hogy sűrűbb lesz a fák levele,
 Az anyja, kinek ő fogá a köntösét.
 Oh emlék! S hogy oszol mindez egyszerre szét!
 A hajnal fölnyitá kelyhét s szemébe süt;
 De a napfény helyett, az égen mindenütt,
 Száguldó bomba ég, mely ijeszt és vakít.
 Oh hajnal! a mikor galambok szálltak itt!
 Ez ember, a ki most gyászol, egykor örült;
 Ezer tündéri kép röpkedte őt körül.
 Oh tavasz! E kertben virúlt a téli zöld,
 És rózsza s százszorszép tarkázta a mezőt,
 S édelgve a napon, gyönyörtől lángola.
 Virág volt maga is, mivel gyermek vala!

Ki a hibás?

Fölgyújtottátok a könyvtárat?

— Föl bizony!

Üszköt dobék reá.

— Oh szörnyü bűn! Iszony!

Önnön magadra vonsz fegyvert, szentségtelen!
 Tenlelked sugarát oltod ki esztelen?
 Saját világító fáklyádat fújod el,
 S kegyetlen vakdühöd otromba öklivel.
 Ten kincsed', örököd', javad' rombolja szét,
 A könyv pártodon áll; a zsarnoktól a' véd;
 A könyv az, melletted mely mindig szót emel;
 Egy könyvtár nem egyéb: mint fogadalmi jel,

A melylyel, még setét, de sejtő századok,
Hajnalról vallanak, mely még derülni fog.
S te most az igazság e halmazára, hol
Az eszmék fénye ég és villanyárja foly,
A múlt sírjára, mely kincstárrá vált nekünk,
Hol ősök, századok, egész történetünk,
Hol leczkét ad a múlt, mit a jövő tanul,
S megkezdődött, a mi fenáll mulhatlanúl,
És a költőkre, e sok bibliára, hol
A zord Aeschylusok mennydörgő szava szól,
S Jób és Homér magas alakja tündököl,
Molière- s Voltairre, Kantra, az Észre föl-
Emeled, nyomorúlt, gyújtó szövétneked'!
Az emberész lángját te füstbe temeted?
Hát elfelejtéd-é, hogy megváltód a könyv!
A könyv; az magasan áll fenn a bérceztetön,
S világít szerteszét; a hol ragyogva áll:
Leomlik a bitó, szűnik harez, éhhalál.
A könyv szól: s nincs többé rabszolga, pária.
Olvasd, mit mond Pláto, Milton, Beccaria.
Halld e prófétákat: Dante, Shakspere, Corneille,
Ha szólnak, szellemök tebenned ébred fel.
Bámulva érzed, hogy egy ember vagy velők,
Méla s komoly s szelíd lézszs lapjaik előtt.
Lelkedbe nőni úgy érzed nagyságukat,
Mint zárda mélyibe hajnal világa hat.
Fényök a mint utat szived mélyébe nyit:
Megnyugtat melege és megelevenít.
Lelkedhez szólnak ők, és az nekik felel,
Érzed, hogy jó s jobb vagy s lassanként olvad el
— Mint a tűzön a hó — benned döllyf, gyűlölet,
Babonák, zsarnokok, e rosz mind — odalett!
Mert előbb születik bennünk a tudomány,
Aztán a szabadság kél annak a nyomán.
Sajátod mind e fény; s te oltod el, magad?
A könyv valósítá minden szép álmodat.
Lelkedbe hat a könyv és mind föloldja ott
A bilincset, mit a tévelygés rád rakott.
Mert gordius-csomó a lelkiösmeret,
És öröd, orvosod, gyámod, ki hűn szeret.
Gyűlölsz? meggyógyít ő. Örjöngsz? lelkedre hat.

Látod: mennyit veszítesz? s mind ten hibád miatt!
A könyv: kincstár neked; ebben van a tudás,
A szabadság, a jog, erény és haladás,
S az ész, mely a vakság homályán átragyog.
S mind ezt lerombolád!

— Olvasni nem tudok!

SZÁSZ KÁROLY.